

**ВОБРАЗНАЕ АСЭНСАВАННЕ ТРАГІЧНЫХ ПАДЗЕЙ
ВЯЛІКАЙ АЙЧЫННАЙ ВАЙНЫ Ў АПОВЕСЦІ Б. САЧАНКІ
“АПОШНІЯ І ПЕРШЫЯ”**

Несцяровіч Вольга Барысаўна

дацэнт кафедры рускай мовы як замежнай установы адукацыі

“Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў”;

кандыдат філалагічных навук, дацэнт

(г. Мінск, Беларусь)

olganestv@gmail.com

У артыкуле асэнсоўваюцца падзеі Вялікай Айчыннай вайны і іх вобразнае адлюстраванне у аповесці-рэквіеме Б. Сачанкі “Апошнія і першыя”. Твор займае асаблівае месца ў творчасці пісьменніка і ў прозе пра вайну. Рэальнай асновай аповесці-рэквіема сталі асабісты вопыт пісьменніка і асабістая перажытасць, такі вывад робіцца шляхам суаднясення падзей аповесці “Апошнія і першыя” з аўтабіяграфіяй пісьменніка.

Прайшло 75 гадоў з дня заканчэння Вялікай Айчыннай вайны, а згадкі аб ёй не сціраюцца з памяці тых людзей, хто прайшоў праз гэтае пякельнае полымя, пісьменнікаў, чыё дзяцінства прыпала на гэтыя жудасныя і адначасова гераічныя гады. Антынамічнасць, несумяшчальнасць паняццяў *дзеці і вайна* закладзены ўжо ў іх семантыцы: з дзецьмі заўсёды звязваюць нараджэнне і працяг жыцця, а з вайной – знішчэнне і разбурэнне. Ці засталося дзіцем тое дзіця, якое прайшло праз жахі і пакуты вайны? Пісьменнікі

не маглі не ўсвядоміць той трагедыі, якая абрынулася на самых безабаронных – дзяцей на вайне. Вялікай увагай да раскрыцця ваенных падзей праз дзіцячае ўспрыманне характарызуюцца мастацкія пошукі паэтаў і празаікаў, чыё дзіцінства было абпалена вайной, Я. Сіпакова, І. Пташнікава, І. Чыгрынава, М. Стральцова, В. Адамчыка, А. Вярцінскага, В. Казько, Б. Сачанкі. Мінулая вайна, трагічная, шматпакутная, заўсёды прысутнічае ў іх творчасці, устае перад іх вачамі, нагадвае, колькі намаганняў, неймаверных ахвяр, людскіх жыццяў каштавала нашаму народу Перамога.

Вобразнае асэнсаванне трагічных і драматычных падзей Вялікай Айчыннай вайны, пачатае К. Чорным (“Трэцяе пакаленне”, “Млечны шлях”, “Пошукі будучыні”, “Маленькая жанчына”), было ўзнята на больш высокі ўзровень І. Шамякіным, А. Адамовічам, Я. Брылём, В. Быкавым, І. Навуменкам, А. Кудраўцом, В. Карамазавым. Непасрэдны жыццёвы досвед “дзяцей вайны” (паводле вызначэння Святланы Алексевіч, яе “апошніх сведак”) і асабістая далучанасць да трагічных падзей вайны прадвызначылі тэматыку, танальнасць, ідэйна-вобразны лад твораў пісьменнікаў.

У 1975 годзе выйшла кніга “Я з вогненнай вёскі...” А. Адамовіча, Я. Брыля, У. Калесніка. Яна стала кнігай-помнікам, кнігай-дакументам, у якім сабраныя звесткі пра страшную трагедыю вайны: “З агульнай колькасці 9200 беларускіх сёл і вёсак, разбураных і спаленых гітлераўцамі за гады Вялікай Айчыннай вайны, 4885 было знішчана карнікамі. Поўнасцю, з усімі жыхарамі, было знішчана 627. У Брэсцкай вобласці – 111, у Гомельскай – 70, у Гродзенскай – 24, у Віцебскай – 222, у Мінскай – 92, у Магілёўскай – 108. 3 часткай насельніцтва было знішчана 4258 сёл і вёсак. У Брэсцкай вобласці – 188, у Гомельскай – 879, у Гродзенскай – 74, у Віцебскай – 1905, у Мінскай – 537, у Магілёўскай – 675”. Гэтыя звесткі змешчаны на супервакладцы ў пачатку кнігі.

Апавяданні, маналогі людзей, якія цудам выратаваліся “з вогненнага вёсак”, уражваюць сваёй шчырасцю і эмацыянальнасцю, незвычайнай інфармацыйнай насычанасцю. Так пра вайну як злачынства супраць чалавечнасці яшчэ не расказвалася ў сусветнай літаратуры.

Спаленая вёска – беларускія Хатыні – сталі сімвалам няскоранасці беларускай зямлі і болей і памяццю беларускага народа. Памяць спаленых вёсак у літаратуры ўвасобілі многія таленавітыя пісьменнікі. Барыс Сачанка нарадзіўся ў вёсцы Вялікі Бор на Палессі. Там напаткала будучага пісьменніка вайна, цяжкія гады недзіцячых выпрабаванняў, а ён быў зусім маленькім хлопчыкам.

У “Аўтабіяграфічнай нататцы” ў 1964 годзе Барыс Сачанка напіша: “Мне не было і шасці год, як пачалася вайна – тая вайна, якая прымусіла

ўсіх, у тым ліку і многіх маіх равеснікаў, пасталець адразу год на дзесяць, пабачыць на свае вочы крывавы прывід смерці, звездаць жудасць разбурэнняў, голад і няволю. Помню, як усім сялом праводзілі на фронт хто бацьку, хто брата, хто сына ці мужа... Помню барвовыя пажарышчы на ўсе неба, плач асірацелых дзяцей, жаклівыя размовы пра немцаў, пра тое, што ўсіх нас чакае тут, у акупіраванай ворагам вёсцы... Потым прыйшлі і самі немцы – пачалося жыццё, поўнае трывогі і страху. Маці мая ўвесь час калодзіцца і за сябе, і за пяцярых дзяцей, якія не падымуць яшчэ і адзін аднаго, – бацька ж на фронце! У хаце холад, есці таксама няма чаго...” [2, с. 3]. Родную вёску Барыса Сачанкі ў 1943 годзе фашысты спалілі. Дзіцячым розумам, дзіцячым сэрцам гэта ўспрымалася як штосьці жаклівае. Письменнік успамінае, што вайна прымусіла ўсіх дзяцей пасталець на шмат гадоў, пабачыць жудасць разбурэнняў, голад і няволю.

У часопісе “Малодосць” у 1975 годзе, напярэдадні 30-годдзя Перамогі, у інтэрв’ю Барыс Сачанка адзначыць: “Убачанае, перажытае, пачутае прасілася на паперу. Без перабольшання скажу, письменнікам мяне зрабіла вайна. ...Не магу, не маю права не пісаць. Вайна ўкараціла век майму бацьку, забрала многіх маіх сваякоў, аднавяскоўцаў, яна адабрала ў мяне дзяцінства” [1, с. 166].

Чытаючы аповесць Барыса Сачанкі “Апошнія і першыя” і суадносячы падзеі твора з аўтабіяграфіяй письменніка, можна зрабіць вывад, што Барыс Сачанка пісаў пра тое, што сам перажыў у вайну і асабіста адчуў. Вёска Рудня, у якой жыў маленькі Ясік – герой твора – была спалена разам з жыхарамі.

“Я хацеў бы, каб гэта быў сон. Але гэта не сон. Не, не сон...” – так пачынаецца аповесць, якую Барыс Сачанка назваў “рэквіем”, рэквіем па загінуўшых у трагічныя гады Вялікай Айчыннай вайны, туга, сум па тых, хто застаўся ў пякельным полімі вайны.

Трагічныя падзеі ваеннага ліхалецця, сама трагічная атмасфера чалавечага жыцця так узрушылі дзіцячую душу, так паўплывалі на свядомасць, што моцна адбіліся ў разуменні свету і чалавека, знайшлі вобразнае адлюстраванне ў аповесці “Апошнія і першыя”.

Письменнік перадаў унутраны стан хлопчыка Яся тады, калі маці, нібы прадчуваючы бяду, выпраўляе яго ў суседнюю вёску Замошкі аднесці цётцы Лісавеце малако: “У тым, што маці прасіла мяне занесці малака сваёй роднай сястры, якая перад вайною выйшла замуж і перабралася жыць у Замошкі, не было нічога дзіўнага. З таго дня, як у Лісаветы нарадзіўся маленькі Уладзік, я часціком насіў ёй малако. Але звычайна рабіў гэта ўранні, зрэдку ў абед. А каб бегчы ў Замошкі ўвечары, ды яшчэ там начаваць – не, такога ні разу не было.

Я не хацеў сыходзіць нанач з дому і доўга ўпіраўся, аднекваўся, казаў, што я і так набегаўся за дзень, у мяне, маўляў, смыляць ногі і вельмі баліць плячо, – яго я намуляў на тым тыдні, калі цягалі ўдваіх з маткаю з лесу сушняк на дровы, – але маці не адступалася ад свайго, не дабрэла, а ўгаворвала і ўгаворвала, каб я пайшоў да цёткі Лісаветы менавіта сёння, увечары, і каб там астаўся начаваць.

– Усё адно, сыноч, – ледзь не прасіла яна мяне, – малако трэба занесці. Занясеш сёння – заўтра будзеш вольны. Можам нават у лес з табою схадзіць, суніц пашукаем...

Кажуць, матчына сэрца заўсёды чуе бяду, якая б яна, тая бяда, ні была. Можна і сэрца маёй маці чула тое няшчасце, што навісла над нашаю вёскаю, над усімі тымі, хто ў ёй жыў. Але што гэта за няшчасце, маці, пэўна, не ведала, а таму, можа, гэтак і ўгаворвала мяне, каб я ішоў у Замошкі, разважыўшы, мусіць, па-свойму, па-жаночы, што калі я астануся разам з ёю ў вёсцы і, не дай бог, прыедуць немцы нас паліць, дык мы загінем абое. А будзем начаваць у розных вёсках, то нехта выжыве, не загіне..." [3, с. 3].

Барыс Сачанка перадаў унутраны стан хлопчыка і тады, калі ён глядзеў у вочы смерці, і тады, калі блукаў па папялішчы спаленай разам з жыхарамі роднай вёскі: "... У мяне на вачах рудыя пасмы дыму падняліся, заскакалі і на другім канцы вёскі – над Хведаравай хагай. Потым, у які момант, яны ўзвіліся над страхом Тэклінай хаты, Максімавай, старое Уласіхі, Радзівонавай, Астапавай... Дымнае полымя імкліва бегла па вуліцы і ахпляла хату за хатай, хлёў за хлявом... Вось яно дабегла да нашай хаты, і тая ўспыхнула таксама, як і іншыя, выкінуўшы ўгору слуп агню і дыму... "Аёлюдзі, што зрабілі яны з людзьмі?..." Захлёбісты перастук кулямёта і людскі крык, што перайшоў быў у адно суцэльнае немае галашэнне, які чуў я, калі стаяў там, ля кружка лазы, аглушыў мяне зноў, цяпер ужо не ў сапраўднасці, а ва ўяве, і я хутчэй адчуў, чым падумаў, – яны пастралілі людзей... Слёзы хлынулі ў мяне з вачэй. – Ма-ма-а! – закрычаў я і, ашчаперыўшы галаву, сам добра не цямячы, што раблю, пабег у лес, пабег туды, адкуль я і прыбег" [3, с. 17–18]. Праўдзіва паказаны Барысам Сачанкам дзіцячыя пачуцці і перажыванні ў экстрэмальных умовах і абставінах, эмацыянальны стан хлопчыка – усё тое, што перажыў у дзяцінстве сам пісьменнік.

Каб неяк урагаваць сваю свядомасць ад жахаў усяго, што здарылася, Ясік успамінае нядаўняе бесклапотнае дзяцінства, аднак яго не пакідае адчуванне, што ён застаўся адзін на ўсім свеце, што больш нідзе нікога жывога няма: "Ёсць толькі хіба вась гэтае папялішча ды шырокае, неабдымнае неба над галавою... Ды яшчэ цішыня... Дзень і ноч цішыня. Так ціха, што,

здаецца, нідзе ва ўсім белым свеце ніхто ўжо не жыве – усіх пастралялі, папалілі немцы. Ні смеху, ні крыку, ні лаянкі – усё супакоіла, прыглушыла смерць” [3, с. 48–49], – жакліва страшныя, непадуладныя дзіцячаму розуму і ўяўленню трагічныя абставіны, у якіх апынулася дзіця. Ясік сам сабе здзівіўся, чаму так доўга не шукаў людзей: “Я і сам не ведаў, чаму я ўсе гэтыя дні нават не падумаў ісці шукаць людзей. Я зусім забыўся, што яшчэ дзе, акрамя нашай вёскі і Замошак, могуць быць жывыя людзі” [3, с. 73]. Вайна пакінула вялікую рану ў дзіцячым сэрцы. Адсюль і праўдзіваецца у паказе пісьменнікам стану хлопчыка Яся ў гэтых жаклівых умовах: “Далей у маёй памяці зноў правал, невядомасць. Як я дабраўся да свайго селішча?... Што там убачыў?... Я не зводжу вачэй са свае печы, што нежк надта ж адзінока і сірагліва бялее трохі збоку на чорным пажарышчы” [3, с. 20]. Калі дарослая памяць дае аб’ёмны малюнак мінулага, то ў дзіцячую перажытае ўразаецца ўспышкамі, выхопліваючы найбольш яркія, трагічныя і жудасныя моманты вайны.

Паказ вайны праз дзіцячае ўспрыманне яшчэ больш адцяняе яе жорсткасць і бязлітаснасць, а твор становіцца асабліва пранізлівым, шчымлівым, трагедычным, нагадвае незагойную рану, нанесеную дзіцячай свядомасці.

Учэпістая дзіцячая памяць захавала аблічча вайны, эмацыянальную атмасферу тых дзён, сапраўднае аблічча ваеннага жыцця. З вялікай драматычнай сілай, на высокай эмацыянальнай ноце апавядае Барыс Сачанка ў першай частцы твора пра блуканні Яся: “...А я ўсё туляўся і туляўся, блукаў і блукаў па полі, па лесе, не могучы знайсці сабе нідзе ніякага прыстанку. Стамляўся, падаў дзе-небудзь на ўзмежку ў траву і на нейкі час забываўся на ўсё на свеце – правальваўся, нібы ў прорву, у цяжкі, трывожны сон...” [3, с. 48]. У другой частцы твора пра падзеі, сведкам і удзельнікам якіх быў, Ясь расказвае праз дваццаць гадоў. Барыс Сачанка выкарыстоўвае прыём “падвойнага бачання”: убачанае і перажытае ў дзіцінстве ўзнаўляецца, рэтрансліюецца ў дзвюх праекцыях – праз успрыманне падзеі дзіцём і карэкціроўку, ацэнку яе дарослым чалавекам.

Аповесць Барыса Сачанкі “Апошнія і першыя” пачынаецца і заканчваецца аднымі і тымі ж радкамі: “Я хацеў бы, каб гэта быў сон. Але гэта не сон. Не, не сон...” І толькі ў канцы твора яны дапаўняюцца словамі: “Гэта – праўда”.

Асабісты вопыт, асабістая перажытасць сталі рэальнай асновай аповесці-рэквіема Барыса Сачанкі “Апошнія і першыя”. Яна займае асаблівае месца ў творчасці пісьменніка і ў прозе пра вайну. Разам з аповесцю Івана Пташнікава “Тартак” яна адкрывае ў літаратуры трагічную

тэму вынішчаных разам з людзьмі вёсак. Гэтую тэму пазней назвалі “памяць Хатыняў”. Памяць Хатыняў – памяць светлая, памяць народная. Гэта памяць чалавечых сэрцаў. Яна заўсёды з’яўляецца невычэрпнай крыніцай мастацтва.

Спіс літаратуры

1. Да 30-годдзя Вялікай Перамогі : Інтэрв’ю з Барысам Сачанкам // Маладосць. – 1975. – № 5. – С. 165–167.
2. Сачанка, Б. Жывое жыццё. Артыкулы, эсэ, успаміны, нататкі / Б. Сачанка. – Мінск : Маст. літ., 1985. – 334 с.
3. Сачанка, Б. Апошнія і першыя [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: http://knihi.com/Barys_Sachanka/Aposniya_i_piersyja.html#1. – Дата доступу: 08.03.2021